

ODSELJEVANJE IN OPTIRANJE ZA ITALIJANSKO
DRŽAVLJANSTVO IZ DELA PRIMORSKE, KI JE BIL Z MIROVNO
POGODBO PRIKLJUČEN K LR SLOVENIJI*Maruša ZAGRADNIK*

SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 11

IZVLEČEK

V prvem delu prispevka je izseljevanje s Slovenskega primorja obravnavano kot demografski proces, ki ima svoje vzroke v predvojni raznarodovalni in demografski politiki italijanske vlade na etnično slovenskem ozemlju.

V nadaljevanju je analizirana pravna ureditev tega migracijskega procesa. Prebivalci območja, ki je bilo z Mirovno pogodbo dodeljeno Jugoslaviji, so namreč lahko zadržali italijansko državljanstvo ter se nato v enem letu po podaji opsijske izjave odselili v Italijo. Pravna podlaga tega procesa so bili Mirovna pogodba z Italijo, Jugoslovansko-italijanski sporazum z dne 23. decembra 1950 ter pisma in note, ki sta jih izmenjali državi. Ti dokumenti, zakonski predpisi, ki jih je na podlagi sklenjenih sporazumov izdala Jugoslavija, in arhivsko gradivo kažejo, da je Italija vzpodbujala optiranje, medtem ko ga je Jugoslavija sprva omejevala, nato pa pustila italijanskim zahtevam.

Skoraj četrstoletna italijanska okupacija, vojna, zlom fašizma, dolgotrajna pogajanja in negotovost glede dokončne meddržavne ozemeljske razdelitve, izredno stanje v okupacijskih conah ter prestavitev državne meje so pogojevali vrsto družbenih procesov na ozemlju, ki si ga je Italija priključila z Rapalsko pogodbo, po dokončni razmejitvi ob koncu druge svetovne vojne pa je bilo dodeljeno Jugoslaviji. Ti procesi so bili tako obsežni in odmevni, da so zaznamovali ne le življenje teh območij, ampak tudi meddržavne odnose.

Eno odmevnejših je bilo odseljevanje italijanskega prebivalstva. Zaradi nepoznavanja problematike, neupoštevanja zgodovinskih družbenih in političnih okoliščin, zlasti pa pozabe sporazumov, ki so meddržavno dokončno uredili to vprašanje (kakor tudi vprašanje zapuščenih nepremičnin), je to še vedno obremenilni dejavnik med Slovenijo in Italijo.

Močan selitveni val je zajel vse omenjeno območje, vendar je v prispevku obravnavan le del tega procesa, in sicer izseljevanje iz dela Slovenskega primorja, ki je bil z

Mirovno pogodbo z Italijo septembra 1947 priključen LR Sloveniji. Četudi se omejujemo le na slovensko ozemlje, je smiselno obravnavati ločeno izseljevanje iz dela Primorske, priključenega septembra 1947, in izseljevanje iz tedanjega okraja Koper, ki je ostal še nadaljnjih sedem let v okupacijski coni B Svobodnega tržaškega ozemlja.

Emigracija iz vsakega od omenjenih območij ima svoje posebnosti, kar ju bistveno loči. Zato so tudi vzroki in posledice različni.

Predvsem je tu treba omeniti razlike v narodnostni sestavi. V Okraju Koper je živel leta 1945 nekaj več kot 21.000 avtohtnih italijanskih prebivalcev. Podlaga pravne ureditve odseljevanj pa je bil Lodonski sporazum. Čeprav so v skladu z Mirovno pogodbo lahko uveljavljali pravico do odselitve tudi prebivalci Svobodnega tržaškega ozemlja, je le majhen del prebivalstva Okraja Koper uveljavil te pravice v skladu s to mednarodno pogodbo. Na delu Primorske, priključene k LR Sloveniji z Mirovno pogodbo, ni bilo avtohtnega italijanskega prebivalstva. Po popisu prebivalstva v Avstro-Ogrski je leta 1910 živel na tem območju 160.000 prebivalcev, od tega le 290 Italijanov. Pravna ureditev odseljevanja je temeljila na 19/2 členu Mirovne pogodbe in na nekaterih drugih mednarodnih pogodbah, ki so se nanašale prav na to ozemlje.

Odseljevanje italijanskega prebivalstva s tega območja ima svoje korenine v začetku stoletja, in sicer v represivni, raznarodovalni in demografski politiki, ki so jo začele izvajati italijanske oblasti takoj po okupaciji ozemlja, ki si ga je Italija priključila po koncu prve svetovne vojne z Rapalsko pogodbo. Nasilno politiko nad slovenskim prebivalstvom je Italija v času fašizma stopnjevala do skrajnih meja - od ukinitve slovenskega šolstva, prepovedi uporabe slovenskega jezika, poitalijančenja krajevnih in osebnih imen, gospodarske slabitve slovenskega prebivalstva do fizičnega iztrebljanja Slovencev. Zato je za to obdobje značilno odseljevanje Slovencev, migracijski tok italijanskega življa pa je bil usmerjen iz notranjosti Italije na etnično slovensko ozemlje. "Slovensko prebivalstvo je izgubljalo plast izobražencev, ki so večinoma emigrirali v Jugoslavijo. Ostala je duhovščina, ostali so kmetje, obrtniki in večina delavstva. Iz Italije so prihajali uradniki pa tudi demobiliziranci in avanturisti, ki so v novih pokrajinah videli obljubljeni deželo, dejansko pa so pomnožili vrste brezposelnih" (Kacin-Wohinz, 1977, 16). Vse javne službe, civilne in vojaške, so zasedli po letu 1919 priseljeni Italijani. Predstavljali so državni in vojaški aparat, ki je izvajal raznarodovalno nasilje nad slovenskim prebivalstvom. Razumljivo je torej, da je bila kapitulacija Italije tista prelomnica, ki je migracijski tok italijanskega življa obrnila nazaj. Takrat jih je odšla večina. Drugi večji val odhodov je zajel to pokrajino ob koncu vojne pred prihodom IV. armade. Tako je bilo ob uveljavitvi Mirovne pogodbe z Italijo septembra 1947 odseljevanje z obravnavanega območja že v veliki meri izvršeno, ni pa bilo pravno urejeno.

Podlago za zakonsko ureditev tega procesa je dal 19. člen Mirovne pogodbe. Ta je določal, da mora država, ki pridobi dotedanje italijansko ozemlje, v roku treh mesecev sprejeti zakon, s katerim sprejme v državljanstvo tiste prebivalce tega

ozemlja, ki so imeli 10. junija 1940 stalno prebivališče na tem ozemlju. S pridobitvijo novega izgubijo ti ljudje dotedanje italijansko državljanstvo.

V Mirovni pogodbi zahtevani zakon o državljanstvu oseb na priključenem ozemlju je bil objavljen v Uradnem listu FLRJ decembra 1947. Z njim so prebivalci ozemlja, ki ga je Mirovna pogodba dodelila Jugoslaviji, s 15. septembrom 1947 pridobili jugoslovansko državljanstvo (UL FLRJ, 104/756,1947).

Za odseljevanje je pomemben 2. odstavek 19. člena, ki je dodelil prebivalcem pravico, da zadržijo italijansko državljanstvo, kolikor so izpolnjevali pogoj o že omenjenem stalnem prebivališču in je bil njihov pogovorni jezik italijanski. To pravico so lahko uveljavljali v roku enega leta od začetka veljavnosti Mirovne pogodbe, in to v skladu z ustrežno zakonodajo, ki jo je morala v roku treh mesecev sprejeti država, ki je pridobila ozemlje. Pomembna določba obravnavanega člena je, da optanti obdržijo italijansko državljanstvo in se zanje ne bo štelo, da so prevzeli državljanstvo države, na katero je preneseno ozemlje (Pariška mirovna pogodba, 1977, 12). V skladu s 3. odstavkom istega člena je lahko država, na katero je bilo preneseno ozemlje, zahtevala, da se optanti preselijo v Italijo v letu dni od dneva optiranja.

Decembra 1947 je Ministrstvo za notanje zadeve FLRJ objavilo v Uradnem listu pravilnik o opciji (UL FLRJ, 109/813, 1947). V skladu z njim so osebe, ki so želele obdržati italijansko državljanstvo, podale pisno ali ustno izjavo pred izvršilnim odborom okrajnega ali mestnega ljudskega odbora. Tisti, ki so se že izselili, so to lahko storili v tujini na jugoslovanskem diplomatsko-konzularnem predstavništvu FLRJ. Ob oddaji zahtevka so morali predložiti dokazila, da izpolnjujejo v Mirovni pogodbi zahtevane pogoje.

Odločbe o opciji je izdajalo republiško ministrstvo za notranje zadeve. Če je bila opcija zavrnjena, je bil v odločbi naveden razlog zavrnitve. Na negativne odločbe so se prizadeti lahko pritožili v štirinajstih dneh po prejemu odločbe. Te je reševala Vlada ljudske republike.

Slovensko ministrstvo za notranje zadeve je reševalo opsijske zahtevke skladno z merili, ki jih je določilo Zvezno ministrstvo za notranje zadeve (AMNZ, STO, 1949). To je pomenilo, da je priznavalo opcije v čim manjšem številu in da je strogo upoštevalo določila Mirovne pogodbe, tako "da je bilo v slehernem primeru mogoče zagovarjati odločitev". Opcije je odobrilo "samo pravim Italijanom po jeziku in poreklu" ter članom njihove ožje družine, čeprav zakonski partner ni bil Italijan, nadalje "očitnim sovražnikom (npr. duhovnikom)", četudi italijansko poreklo ni bilo povsem dokazano, niso pa odobrili opcije Slovincem, Hrvatom ter ostalim, ki niso bili italijanske narodnosti. S tem je bil poistoveten pojem "pogovorni jezik" s pojmom "materni jezik" oz. narodnost. V skladu z navodili premoženjsko stanje ni vplivalo na odobritev opcije, razen v primerih, ko poreklo ni bilo povsem jasno.

Do konca leta 1950 je dobilo slovensko ministrstvo za notranje zadeve 13.239 opsijskih zahtevkov. Od tega jih je odobrilo 6.825, zavrnilo 4.303, ostali so bili še v

postopku (ARS, DE I, Gradivo Borisa Kraigherja, šk. 9). Iz tega podatka je razvidno, da so bila merila, ki jih je upoštevalo slovensko ministrstvo, resnično stroga.

Ker je optiranje za italijansko državljanstvo potegnilo za seboj pomembne pravne posledice na državljanskem in premoženjskem področju, sta ga vladi obeh držav ves čas budno nadzorovali. Skušali sta uveljaviti vsaka svoje zahteve, ki so bile glede ocen, ali prosilec izpolnjuje v Mirovni pogodbi zahtevane pogoje, dokaj različne.

Mnogim že odseljenim je slovensko ministrstvo odreklo pravico do optiranja. Zanimivo je tudi, da je večina že izseljenih podcenjevala ali se ni zavedala pravnih posledic izselitve brez odobrene opcije. Po zakonu o državljanstvu oseb na priključenem ozemlju so vsi ti postali jugoslovanski državljani. Jugoslovanske oblasti so jim lahko kot pobeglim osebam odvzele državljanstvo (UL FLRJ, 86/602, 1946), kar je imelo zopet pravne posledice, tokrat premoženjske. Kot pobeglim osebam jim je bilo po veljavni zakonodaji lahko zaplenjeno celotno premoženje - tu gre za nepremičnine, ki so jih zapustili v poprejšnjem kraju bivanja. Na pogajanjih o premoženjskih vprašanjih med državama Jugoslavija razumljivo ni kazala pripravljenosti, da bi to premoženje odplačala. Italija pa seveda ni imela pravne podlage za postavljanje tovrstnih zahtevkov. Ti ljudje tudi niso imeli pravice do odškodnine za zapuščene nepremičnine. Begunci so bili v bistveno slabšem pravnem položaju kot optanti, saj so optanti zadržali vse državljanske pravice vključno s pravico do odškodnine za premoženje, ki je ostalo na priključenem ozemlju.

Italija je zato skušala omajati jugoslovansko strogost, zlasti je oporekala poistovetenju pogovornega z maternim jezikom. Jugoslovanski vladi je očitala, da "je v več tisoč primerih odbila opcijo za italijansko državljanstvo osebam, ki so se čutile Italijane, in pripadnikom italijanske kulture z utemeljitvijo, da je občevalni jezik teh ljudi slovenski." (ARS I, GBK, 9). Zahtevala je podaljšanje rokov in priznanje opcij, ki so bile po dotedanjih merilih zavrnjene.

Nedvomno je poslabšani zunanjepolitični in gospodarski položaj konec štiridesetih let prisilil Jugoslavijo, da je pristala na domala vse italijanske zahteve. Rezultat dolgotrajnih pogajanj je bil namreč podpis sporazuma in dogovorov, ki so pomenili revizijo opsijskega postopka in so bili zakonska podlaga optiranja za italijansko državljanstvo po decembru 1950, ko so se roki po Mirovni pogodbi že iztekli in bi moral biti proces optiranja zaključen.

Ti dogovori so bili:

1. sporazum med Jugoslavijo in Italijo o ureditvi nekaterih vprašanj, ki se nanašajo na opcijo z dne 23. decembra 1950 (PAK, OLO Postojna, 104),
2. pismo, ki je priloga tega sporazuma in sta ga izmenjala poslanik Iveković in zunanji minister Italije Sforza,
3. pismo, ki sta ga izmenjala šefa jugoslovanske in italijanske delegacije dr. Stane Pavlič in dr. Luigi Riccio in je sestavni del Sporazuma med FLRJ in Republiko Italijo o dokončni poravnavi vseh medsebojnih obveznosti ekonomskega in finanč-

nega značaja, ki izhajajo iz Mirovne pogodbe in nadaljnjih sporazumov z dne 18. decembra 1954 (Bela Knjiga, 1996, 53),

4. note, ki sta jih izmenjali državi in so se nanašale predvsem na razčiščevanje tehničnih vprašanj.

Sporazum o ureditvi opcijskih vprašanj (imenovan tudi sporazum Iveković - Sforza) sta državi podpisali 23. decembra 1950. Kot že omenjeno, je pomenil pravi preobrat v opcijskem postopku. Omilil je kriterije, podaljšal roke in zavezal Jugoslavijo, da bo zahtevke za optiranje reševala načeloma pozitivno.

S tem sporazumom je bila opcija avtomatično priznana civilnim in vojaškim javnim uslužbencem in njihovim družinam, tj. državnim, vojaškim in občinskim uslužbencem, oficirjem, podoficirjem, karabinjerjem, notarjem, učiteljem in podobno, čeprav niso podali izjave o opciji. Tem osebam sploh ni bilo treba vložiti zahtevka. (1. člen)

Poverjenišтва za notranje zadeve Primorske oblasti so dobila navodilo, naj jih črtajo iz evidence jugoslovanskih državljanov in navedejo kot razlog izbrisa "zadržali italijansko državljanstvo po 1. členu Sporazuma o ureditvi opcijskih vprašanj z dne 23. 12. 1950. Domala vsi ti so se izselili med prvimi, takoj po kapitulaciji Italije ali ob koncu vojne.

Vlada FLRJ se je nadalje s sporazumom obvezala, da bo najkasneje v 90 dneh od uveljavitve sporazuma odobrila opcije osebam, ki so podale izjavo o opciji iz tujine (2. člen).

Tovrstne odločbe so izdajali po pravilu pozitivno. Navodilo Ministrstva za notranje zadeve je poudarjalo, da bo treba vse negativno rešene opcijske zahtevke, ki so bili poslani iz tujine, razveljaviti in izdati nove, tokrat pozitivne. "Za negativne odločbe, ki se bodo izdajale le iz posebnih razlogov, je potrebno poprejšnje soglasje zveznega ministrstva za notranje zadeve" (PAK, OLO Postojna, 104). Odseljenim, ki zahtevka za optiranje dotlej še niso vložili, je sporazum podaljšal rok za podajo izjave do 23. marca 1951, odločbe pa so morale biti izdane v 90 dneh od prejema zahtevka (3. člen).

Tisti, ki so še prebivali na priključenem ozemlju, pa pravice do opcije dotlej niso uveljavljali, so to lahko storili v roku 60 dni, tj. od 10. januarja 1951 do vključno 10. marca 1951. Ministrstvo je moralo izdati odločbe v nadaljnjih 60 dneh od dneva prispetja (4. člen).

Tisti pa, ki se niso izselili, ker jim je bil opcijski zahtevak zavržen, so lahko zahtevali revizijo postopka do 10. marca 1951. Za izdajo odločb o revizijah je bila pristojna republiška vlada, ki je morala izdati nove odločbe v roku 60 dni (5. člen).

Sporazumom je zavezal Jugoslavijo, da bo opcije iz 2. in 3. člena reševala načeloma pozitivno ter da se bo pri vseh odločbah, zlasti tistih, ki se bodo izdale na prošnjo za revizijo iz 5. člena, "pristojni organi ozirali v najširšem smislu na enotnost rodbine in na druge okoliščine, ki zaslužijo najširšo pozornost iz stališča pravičnosti, ka-

kor tudi na posebne primere, na katere bo morebiti opozorila italijanska vlada" (6. člen).

Sestavni del tega sporazuma je bilo pismo, ki sta ga izmenjala poslanik Iveković in italijanski zunanji minister Sforza. Z njim je bilo določeno, da število od jugoslovanskih oblasti zavrženih opcij ne sme biti večje od 200 za optante, ki so svoje izjave podali v Italiji (številka 200 se nanaša na celotno priključeno ozemlje, torej tudi na Hrvaško). Pomembno določilo pisma je tudi, da sme italijanska vlada zahtevati ponovno razpravljanje o odobrenih opcijah, če bo sodila, da so bile izdane zmotno ali zlonamerno. V takih primerih bosta vladi skupno pretehtali, ali niso morda podani pogoji za zavrnitev.

Število odobrenih opcij se je s tem sporazumom znatno povečalo. Roki so se iztekli konec marca 1951 in s tem bi moral biti proces optiranja zaključen. Vendar so ostala še nekatera nerešena vprašnja, ki sta jih državi urejali še več kot desetletje.

Med manj problematične za državi so sodili naslednji:

- pravočasno vloženi opcijski zahtevki na konzularno-diplomatskih predstavništvi v tujini, ki so se tam ali pozneje v postopku izgubili, zato odločbe niso bile izdane, ter

- primeri, ko so bile opcije odobrene, a odločbe strankam niso bile vročene.

Vse te primere so reševali v naslednjih letih. Dokončno pa, kot kaže, niso bile rešene vse do danes. Marsikdo od teh se je izselil iz Italije in odločbe ni nikdar prejel.

Za državi in za njune medsebojne odnose sta bili pomembnejši dve skupini že odseljenih oseb. Ker so bili v ozadju politični motivi, sta bili predmet usklajevanja, pogojevanja in izsiljevanja, pri čemer sta državi druga drugo obtoževali, da ne uporabljata enotnih meril za vse prebivalce. Kopja visoke politike pa so se lomila na plečih prizadetih ljudi. Nekaterim je odrekala pravico do opcije Italija, drugim pa opcije ni potrdila Jugoslavija.

Jugoslovanske oblasti so zavračale priznanje opcij 97 prosilcem, od katerih jih je bilo 43 iz Primorske. Razen dveh so bili vsi po narodnosti Slovenci ali Nemci, njihov pogovorni jezik pa je bil slovenski ali nemški. Italija je kljub temu leta in leta vztrajno zahtevala odobritev teh opcij. Ti ljudje so imeli na priključenem ozemlju veleposestva, industrijska in druga gospodarska podjetja. V prvem obdobju so jim jugoslovanske oblasti opcijske zahtevke zavrnilo, ker bi jim kot optantom, katerih premoženje je zaščitila Mirovna pogodba, morale odplačati visoke odškodnine. Ko sta leta 1954 državi sklenili sporazum, ki je urejal medsebojne premoženjske zahtevke, je Jugoslavija pristala na odplačilo optantskega premoženja v globalnem znesku, v katerem je bilo zajeto tudi odplačilo premoženja teh oseb. Po sprejetju omenjenega sporazuma premoženjskih razlogov za nadaljnje zavračanje opcijskih zahtevkov tem osebam ni bilo več, ostali pa so politični. To je bil namreč povračilni ukrep za ravnanje italijanskih oblasti z nekaterimi optanti.

Vir: Arhiv Slovenije, fond Predsedstvo vlade LRS, šk. 25.

Vir: Arhiv ministrstva za notranje zadeve, gradivo STO.

Pri tako sproščenih merilih, kot sta jih državi sprejeli s sporazumom Iveković - Sforza, so seveda optirali tudi prebivalci, ki v Italiji niso bili dobrodošli, po ocenah italijanskega ministrstva za notranje zadeve so bili nezaželeni. Italijanska vlada jih kljub potrjeni opciji ni hotela sprejeti v državljanstvo, češ da je njihov občevalni jezik slovenski, s čimer ne izpolnjujejo pogojev iz 19. člena Mirovne pogodbe. S posebno noto je 12. maja 1952 dostavila jugoslovanski vladi seznam teh oseb. Bilo jih je 199, od tega približno 150 iz Primorske. Zahtevala je, da se o njih ponovno razpravlja, kot je bilo dogovorjeno v pismu, ki je sestavni del sporazuma Iveković - Sforza. Slovenskim pristojnim organom se te zavrnitve niso zdele utemeljene. Preverili so vse primere in pri tem ugotovili, da so ti optanti v večini pravi Slovenci s slovenskim razgovornim jezikom, ki jim po prvotnih kriterijih opcij ne bi odobrili, "smo jih pa potrdili samo zaradi sporazuma Iveković - Sforza. O tem se je raz-

pravljalo tudi na konferenci z dne 29. 4. 1955 na državnem sekretariatu za zunanje zadeve FLRJ (...). Te primere smo ponovno preverili in odgovorili državnemu sekretariatu za notranje zadeve FLRJ, da je vztrajati pri veljavnosti teh opcij, ker niso bile napačno vložene niti zaradi zlorabe itd."(AS I, GBK, 9).

Ker pa italijanske oblasti niso ostale samo pri teh zavrnitvah in je vse kazalo, da se bodo vrstile tudi v bodoče, in to z določenimi političnimi nameni, so se zaostriili odnosi med jugoslovansko in italijansko vlado.

Vso problematiko spora med vladama držav osvetljuje analiza člana Izvršnega sveta LR Slovenije dr. Borisa Puca tako poglobljeno in pregledno, da jo kot izredno pomemben dokument navajam skorajda v celoti: "Pozneje je italijanska vlada poizkušala preko ambasade predati še nadaljnje liste oseb, katerim usporava italijansko državljanstvo. Jugoslovanska vlada pa je pozneje listo odklonila in izjavila, da liste, predane po 12. 5. 1952, ne morejo biti predmet razpravljanja v smislu tč. C pisma Iveković - Sforza, ker si Italija s predajo list z dne 12. 5. 1952 ni pridržala pravice, da postavi naknadno še druge zahteve (...). Čeprav predmetni spor med Jugoslavijo in Italijo še ni razčiščen po diplomatski poti, je italijanska vlada na terenu pristopila k dejanskemu izvajanju svojega načelnega gledanja. Z navodili internega značaja notranjega ministrstva z dne 22. oktobra 1953 št. 1154/035 so bile dane direktive podrejenim organom, kako je interpretirati sporazum Iveković - Sforza. To navodilo med drugim pravi sledeče: (Možnost italijanske vlade, da ne prizna lastnosti državljanov zgoraj omenjenim nepravilnim optantom, za katere naj bi bila dana odobritev opcije s strani jugoslavije, je na drugi strani jasno dopuščena v točki C pisma, priključenega jugoslovansko - italijanskemu sporazumu, ki je bil sklenjen v Rimu dne 23. 12. 1950. Ta sporazum, čeprav še ni bil sprejet od parlamenta, je kot akt mednarodnega prava perfekten in učinkovit in ga je treba uveljaviti v našem notranjem pravnem redu posebno, ker je predvideno v čl. 9, da stopi v veljavo v trenutku podpisa, vsled česar se na njega lahko sklicujeta obe stranki pogodbenici kot izvora avtentične interpretacije določila mirovne pogodbe in na to se nanašajočih pravic in dolžnosti, ki jih stranki pogodbenici izvajata.)

V nadaljevanju citiranega navodila zahtevajo, da se odzamejo potrdila o državljanstvu vsem, ki so bila pomotoma izstavljena, če jih pristojni organi ne smatrajo za pravilne optante v smislu čl. 19/2 Mirovne pogodbe, to se pravi, če je občevalni jezik teh optantov bil slovenski. Kot posledica teh navodil so pričele prefektore preko občin in županstev dostavljati mnogim optantom odloke, v katerih jim sporočajo, da je italijansko notranje ministrstvo sklenilo izpodbijati opcijo, čeprav je bila opcija s strani jugoslovanske vlade odobrena. Tu ne gre za primere, vsebovane v listi 199 oseb, ki jih je italijanska vlada predala 10. maja 1952 jugoslovanski vladi, temveč za povsem nove slučaje. Takim osebam nato italijanske oblasti odvzamejo osebne izkaznice, jih brišejo iz volilnih imenikov ter morajo vrniti italijanski potni list. Od tega trenutka se smatrajo kot tujci in sicer kot apoliti v

kolikor Jugoslavija ne bo spremenila svojega prvotnega odloka o odobritvi opcije. V vsakem primeru morajo prositi za dovoljenje bivanja. Ta položaj se na terenu vse bolj in bolj zaostruje in dosega višek prav v zadnjem času, ko je bil od parlamenta osvojen in objavljen zakon z dne 9. 1. 1956, št. 27, ki govori o vpisu v italijanske državljske knjige onih oseb, ki so optirale po členu 19/2 Mirovne pogodbe. (...)

Po tem zakonu mora vsak vpis optantov odobriti italijansko notranje ministrstvo, ki po svoji diskrecionarni oblasti presodi, ali so podani pogoji čl. 19/2 Mirovne pogodbe, ne glede na to, če je opsijska prošnja bila od tuje države, torej v našem primeru Jugoslavije, odobrena. Toda tudi tak administrativni akt ministrstva za notranje zadeve Italije, ki odobrava vpis v državljsko knjigo, ne rešuje še dokončno državljskega statusa takega optanta. Citirani zakon namreč dopušča, da vsakdo, ki ima interes na tem, in še posebej javni pravobranilec, lahko vloži tožbo na redno sodišče za ugotovitev državljanstva. Z drugo besedo, kadar neka poljubna oseba smatra, da je občevalni jezik optanta drugi kot italijanski, lahko s posebno tožbo pred sodiščem izpodbija vpis v državljsko knjigo. Ker za tako tožbo ni določen nikak rok, je mogoče vsakokrat in od vsakogar izpodbijati takemu optantu njegovo državljanstvo. Odličen instrument za izvajanje pritiska na optanta v primeru kakršnekoli njegove nacionalne in politične dejavnosti, ki ne bi bila pogodbo italijanskim oblastem. Citirani zakon poleg tega odvzema vsem optantom v smislu čl. 19/2 Mirovne pogodbe še posebej pravico, da koristijo možnosti čl. 9 italijanskega zakona z dne 13. 6. 1912, št. 555, po katerem bivši italijanski državljani, ki so izgubili italijansko državljanstvo, to lahko zopet pridobijo po 2-letnem ponovnem bivanju na italijanskem ozemlju, če se tej ponovni podelitvi tekom nadaljnjih treh mesecev ne upre notranje ministrstvo.

Docela jasno je, da je ta zakon naperjen izključno proti Slovencem, ki se nahajajo v Italiji, in to onim, ki italijanskemu notranjemu ministrstvu niso pogodili. S tem zakonom hočejo Italijani že vnaprej prejudicirati vsake razgovore med Jugoslavijo in Italijo v zvezi tega vprašanja. Trdili bodo, da ne morejo iti preko zakonitega predpisa, ki ga je osvojil parlament in ki ima svojo osnovo v italijansko-jugoslovanskem sporazumu iz leta 1950, ki ga je tolmačiti kot avtentično interpretacijo čl. 19/2 Mirovne pogodbe (glej zgoraj citirano tolmačenje v navodilih z dne 22. 10. 1953 št. 1154/035).

Ker pada tako postopanje z optanti v serijo cele vrste diskriminacijskih dejanj proti Slovencem v Italiji, zlasti še na Tržaškem (nov vladni načrt o slovenskih šolah, po katerem naj bi posebne komisije sklepale o tem, kateri otroci smejo obiskovati pouk v slovenskem jeziku; odstranjevanje slovenskih napisov naših šol na deželi; proces proti beneški četi; kazenski proces, ki se pripravlja proti zaprtim Škedenjcem; načrtna kolonizacija slovenskega ozemlja itd.), ni mogoče takega postopanja italijanskih oblasti presojeti več kot interno zadevo Italije, temveč kot politični problem jugoslovanske manjšine v Italiji in jugoslovansko-italijanskih odnosov nasploh (...).

Italijanska vlada nadalje ni dosledna v pogledu kriterija, kdaj je odkloniti prošnjo optanta. V primerih, ki jih je do sedaj odklonila, navaja kot temeljni razlog to, da je občevalni jezik teh ljudi slovenski, vsled česar ne izpolnjujejo pogojev čl. 19 Mirovne pogodbe. Tu gre predvsem za ljudi, ki so sicer Slovenci in so tudi vedno doma govorili slovensko, vendar njihov občevalni jezik je bil tako v službi, pri oblasteh, na sodišču, v javnih lokalih italijanski. Ta nedoslednost se kaže v tem, da je na drugi strani Italija zahtevala in še zahteva, da se odobrijo opcije določenim osebam, 97 po številu, od katerih odpade 43 na LRS, ki jih je predložila na osnovi pisma A priključenega sporazumu z dne 18. decembra 1954 in katere osebe, izvzemši dveh primerov, so bodisi Slovenci ali pa Nemci. Vse te osebe govorijo in so govorile doma slovensko ali pa nemško, torej po italijanski interpretaciji nimajo italijanski občevalni jezik. V tej listi so na pr. Pahor Melhior iz Prvačine, člani rodbine Tomšič Viktorja iz Ilirske Bistrice, Turk Dragotin iz Čepulj, Samsa Stanislav iz Ilirske Bistrice, Šavli Anton iz Tolmina, Knez Windischgraetz in njegova hči, člani rodbine barona Teufenbacha, člani rodbine barona Koroninija itd. Gre torej za povsem identične primere, kakor so oni, katerih pozitivno rešenje opcije Italijani odklanjajo.

Italijani torej izvajajo diskriminacijo proti vsem onim optantom, ki jih njihovo notranje ministrstvo ne smatra za zaželjene. Vsako nadaljnje popuščanje s strani Jugoslavije bi bilo zgrešeno že iz principielnih in političnih razlogov. Celo v italijanski administraciji ni enotnega gledanja na ta problem. Splošno znan je spor med italijanskim MIP-om¹ in italijanskim notranjim ministrstvom glede optantskega vprašanja. Medtem ko italijanski MIP stoji bliže jugoslovanski koncepciji, je italijansko notranje ministrstvo skrajno intransigentno v tem vprašanju. Navedeno stališče italijanskega MIP-a ima delno svoj izvor tudi v tem, da je velik del visoke birokracije tega resora materialno zainteresiran na ugodni rešitvi opcij oseb, ki so jih predložili s spiskom na osnovi pisma A sporazuma z dne 18. 12. 1954. Velik del teh ljudi je imel namreč v Jugoslaviji ogromna posestva in imajo kot taki ter na temelju sporazuma z dne 18. 12. 1954 med Jugoslavijo² in Italijo" pravico zahtevati odškodnino napram italijanski državi, ki gre v stomilijonske zneske. Z ozirom na obstoječo prakso v Italiji se ni čuditi, če so znatni procenti te odškodnine bili obljubljeni omenjeni birokraciji. Prav iz tega razloga je italijanski MIP po informacijah, ki jih imamo, v načelu pripravljen sprejeti jugoslovansko koncepcijo glede interpretacije sporazuma Iveković - Sforza, da se primeri optantov, na katerih so zainteresirani (zlasti Windischgraetz, Teufebach, Korenini, Tomšič itd) pozitivno in čimprej rešijo.

1 Ministrstvo za zunanje zadeve.

2 Mišljen je Sporazum med FLRJ in R Italijo o dokončni poravnavi vseh medsebojnih obveznosti ekonomskega in finančnega značaja, ki izhajajo iz Mirovne pogodbe in nadaljnjih sporazumov, 18. 12. 1954.

Omenjeni spor je mogoče izkoristiti tako, da se reševanje vseh onih prošenj, na katerih so Italijani zainteresirani, zadrži toliko časa, dokler se med jugoslovansko in italijansko vlado ne razčisti vprašanje interpretacije pisma Iveković - Sforza. Reševanje enih je potrebno vezati z reševanjem drugih prošenj. Če že ni mogoče formalno vezati enih in drugih prošenj radi nesrečnega pisma pod A sporazuma z dne 18. 12. 1954, potem je pač treba vezati *via facti*.

Po našem mnenju je sestanek mešane komisije vsekakor potreben, vendar ne zato, kakor to predlagajo Italijani v zadnji noti, da se postavi naknadni rok za italijanske ugovore v nadaljnjih primerih, temveč zato, da se razpravlja o onih 199 primerih, ki jih je Italija oporekala s spiskom z dne 10. 5. 1952. Najbrže bomo morali pristati tudi, da se postavi novi rok za ugovore v onih primerih, ki so po krivdi naše administracije bili predloženi po 10. 5. 1952, odnosno še niso bili predloženi. Vsako nadaljnje popuščanje, da bi se Italiji dovolilo, da bi predložila še nadaljnje liste oseb (kakor to v svojem zadnjem dopisu Pravni svet DSIP-a³ v skrajnem primeru dopušča), katerim negira pravico opcije in predloženi italijanski vladi pred 10. 5. 1952, pa pomeni po našem mišljenju popoln pristane na italijansko koncepcijo in poslabšati mednarodnopravni položaj optantov, to toliko bolj, ker ne gre za malo število, temveč, kakor zatrjujejo Tržačani, za okoli 3.000 primerov.⁴

Vprašanje postopka italijanskih oblasti na terenu napram optantom do sedaj s starni Jugoslavije sploh še ni bilo zaostreno niti po diplomatski poti, niti kako drugače. Nasprotno pa je Jugoslavija na tem vprašanju stalno popuščala od pisma Iveković - Sforza, preko pisma A priključenega sporazumu z dne 18. 12. 1954, do dejstev, da je LR Hrvatska že odposlala in DSIP že izročil Italijanom pozitivno rešene opcije, za katere so bili Italijani zainteresirani. Zato bo stališče Jugoslavije, vključno dokaj jasnemu pravnemu položaju, pri razgovorih z Italijo dokaj težko. Najidealnejša vsekakor bi bila rešitev, da se gordijski vozol preseka in zadeva razčisti z Italijo "počez". Jugoslavija bi upoštevala določeno število res očitnih primerov, ki jim Italija Prigovarja iz spiska z dne 10. 5. 1952 tako, da opcije odbije, na drugi strani pa odobri primere, ki jih je Italija predložila do marca 1955 glasom pisma A sporazuma z dne 18. 12. 1954. Na drugi strani pa bi se Italija odrekla vsakemu nadaljnjemu odklanjanju opcij, ki jih je Jugoslavija že odobrila in izročila italijanskim oblastem. Ni izključeno, da bi za tak predlog dobili v Italijanskem MIP-u zaveznika." (AS I, GBK, 9)

Dogovor sta državi dosegli šele decembra 1964. Takrat je Jugoslavija priznala opcije, ki jih je zahtevala Italija.

Od uveljavitve Mirovne pogodbe pa do dokončne rešitve vseh spornih vprašanj je optiralo za italijansko državljanstvo 21.332 prebivalcev slovenskega dela priključenega ozemlja. To so bili pretežno Italijani, priseljeni v obdobju med obema sve-

3 Državni sekretariat za zunanje zadeve.

4 Med temi so bili verjetno tudi prebivalci Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, ki so se odseljevali v skladu z določili Londonskega memoranduma.

tovnima vojnama. Preko 70% teh je odšlo z obravnavanega območja v prvih mesecih po kapitulaciji Italije. Vsekakor velja še enkrat poudariti, zlasti ker zasledimo tudi pri naših zgodovinarjih in politikih, da obravnavajo ta proces kot madež v naši zgodovini, eni z občutkom krivde, drugi kot obtožbo, da tega migracijskega procesa ne moremo obravnavati zunaj konteksta širših družbenih in političnih dogajanj tako v tistem obdobju kot v predzgodovini. To je bilo le sklepno dejanje procesa, ki ima korenine in svoj začetek v času med svetovnima vojnama in je posledica italijanske raznarodovalne in demografske politike.

Italijansko zgodovinopisje, predvsem pa politika, dosledno poimenjuje te osebe begunci. Žal so to poimenovanje prevzeli tudi slovenski politični, zgodovinski in novinarski krogi. Vendar ta izraz le deloma ustreza resnici. Res je, da je večina obravnavanih oseb pobegnila, kar je popolnoma razumljivo, če pomislimo, da so bili mnogi med njimi izvajalci raznarodovalnega in fašističnega nasilja nad primorskim prebivalstvom in so bili po letu 1919 naseljeni na to območje prav s tem poslanstvom. V času druge svetovne vojne je italijanska vojska pustila za seboj požgane vasi, mrtve in pregnane v taborišča. Način odhoda večine teh ljudi je bil resnično beg, kljub temu pa je poimenovanje begunci oziroma ezuli tendenciozen in zavajajoč. Ti ljudje so namreč optirali, kar pomeni, da so na podlagi svoje izjave zadržali italijansko državljanstvo, vse državljanske pravice, vključno s pravico do odškodnine za premoženje, ki so ga zapustili tostran meje. Ezuli oz. begunci teh pravic niso imeli. S pravnega vidika gre torej za bistveno razliko.

EMIGRATING AND OPTING FOR THE ITALIAN NATIONALITY FROM THE PART OF THE PRIMORSKA REGION ANNEXED WITH A PEACE TREATY TO THE REPUBLIC OF SLOVENIA

Maruša ZAGRADNIK

SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 11

SUMMARY

In the first part of the article, the migration from the Slovene Littoral after World War II is dealt with as a demographic process, with its causes in the pre-war denationalising and demographic policy of the Italian government in ethnically Slovene territory. In this period, the migration stream was directed from Italy to the Slovene Littoral, while the capitulation of Italy became a turning point, by which this stream was reversed.

The article further analyses the legal regulation of this migration process. The emigration was legally stipulated with the Peace Treaty with Italy, as well as with Yugoslav-Italian agreements and talks carried out during the constant control by the

governments of both countries. These documents and the legal regulations issued on the basis of the concluded agreements by Yugoslavia show, together with the archive material originating during the implementation of this process, that Italy stimulated option for the Italian nationality, while Yugoslavia, which in the first period consistently respected the stipulations of the Peace Treaty and thus limited the process of option, abated to all of the Italian demands in 1950.

In compliance with Article 19 of the Peace Treaty, the Italian speaking inhabitants of the territory, which was allotted to Yugoslavia with the Peace Treaty, were able to retain their Italian nationality. The Slovene Department of the Interior approved options only to those who were Italians by nationality and to their conjugal partners, even if these were not Italian. The measures were relaxed by the international agreement signed by Yugoslavia and Italy on December 23rd 1950. With it Yugoslavia agreed to approve, as a rule, the optional claims. For the Italian nationality there opted, in the Primorska region, 21,332 inhabitants. These were mostly Italians, who immigrated to this region after 1919. More than 70% of them left after the capitulation of Italy at the end of the war.

VIRI IN LITERATURA

AMNZ - Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, STO, Opcije za italijansko državljanstvo.

ARS I - Arhiv Republike Slovenije, Dislocirana enota I, Gradivo Borisa Kraigherja.

Kacin-Wohinz, M. (1977): Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-1928. Koper - Trst, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.

PAK - Pokrajinski arhiv Koper, Okrajni LO Postojna.

Pariška mirovna pogodba, integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947. Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, 15. 9. 1997, 12.

Slovenija, Italija, Bela knjiga o diplomatskih odnosih (1996). Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 53.

UL FLRJ, 104/756, 6. 12. 1947, Zakon o državljanstvu oseb na območju, priključenem po mirovni pogodbi z Italijo k FLRJ.

UL FLRJ, 109, 24. 12. 1947, Pravilnik o opciji oseb z območja, priključenega k FLRJ po mirovni pogodbi z Italijo.